

**KUR'ÂN-I KERÎM EKSENİNDE İNSANIN BAZI
ANTROPOLOJİK ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA
HUKUK VE DEVLET**

Yard. Doç. Dr. İzzet SARGIN*

Özet

İnsan varlıkla ilgili her konuda temel eksenidir. Bu sebeple insanın tabiatını anlamadan onun hakkında yapılan düzenlemeler istenilen sonuçları vermeyebilir. İnsan sahip olduğu antropolojik özellikler sebebiyle dünyasını kendisi düzenlemek zorundadır. Bu amacı gerçekleştirmede hukuk ve devlet en önemli dinamiklerdendir. Zira hukuk ve devlet düzen fonksiyonunu gerçekleştirirken insanın özelliklerini dikkate almalı ve kendisini gerçekleştirmesine katkı sağlamalıdır. İslam hukuk sisteminde temel kaynak Kur'ân-ı Kerîm olduğu için, bu makalede de insanın bazı antropolojik özellikleri Kur'ân-ı Kerîm eksenli olarak, hukuk ve devlet bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan, antropoloji, Kur'ân-ı Kerîm, hukuk, devlet, değer*

**The Law and State in the Context of Some
Anthropological Peculiarities of Human at the Qur'anic
Axis**

Abstract

Human is main axis in every subject related with existence. Fort his reason, the regulation about human lack of aunderstanding the nature of him/her can not give the required results. Humanbeing has to organize his/her own

world due to anthropological peculiarities to which he/she has. The law and state is one of the main dynamic in realizing this aim. Because law and state must take into consideration the peculiarities of human and ought to contribute to the self-realization of man while the law and state was realizing the function of order. Because the Qur'an is main religious authority in Islamic law, in this paper, some of the anthropological peculiarities of human with Qur'anic axis will be studied in the context of law and state.

Key Words: *Human, antropology, Holy Qur'an, law, state, value*

Giriş

Konusu insan ve insanî ilişkiler olan bütün bilimler, öncelikle insanı tanımak, insana özgü özellikleri ve eğilimleri ortaya çıkarmak zorundadır. İnsanın tabiatını anlamadan din, hukuk ve devlet kavramları anlaşılabilir. Özellikle insan, antropolojik ve sosyal antropolojik olarak tanınmadıkça yaratılışına¹ uygun bir hukuk ve devlet düzeninin gerçekleştirilmesi imkânsızdır. Çünkü yasalar, büyük ölçüde varlıkların – özellikle insanın- özelliklerinden kaynaklanan zorunlu

* KSÜ İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi

¹ Varlıkların yaratılış özelliği olarak genellikle 'fitrat' kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de 20 yerde, hadislerde de yaklaşık 55 yerde geçmektedir (Fitrat kavramının hadislerdeki kullanımı için bkz: Evgin, A.Kadir, "Hadislerde Fitrat Kavramı ve İnsan Fitratı Söyleminin Tenkidi", *K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, s. 99-110). Fitrat kelime olarak yarmak, ikiye ayırmak, icad etmek, yaratmak, yaratılış, din, sünnet, huy, kabiliyet anlamlarına gelmektedir (İbn Manzur, *Lisānu'l-Arab*, Beyrut 1414/1994, V, 55 vd.). Terim olarak fitrat Allah'ın mahlukatını kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hal ve kabiliyet üzere yaratmasıdır (İbn Manzur, aynı yer, Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, VI, 3822-3823). İnsan açısından fitrat, yaratılışında var olan duygu, yönelim, değişim ve gelişim ilke ve kanunlarını ifade eder. Başka bir deyişle, onun diğer canlılara benzemeyen yaratılışı başlangıcı ve nihayeti itibarıyla, insanın varlığından önce bulunan, onun geleceğini ve fillerini yönlendirecek olan – insanî kıvam- hususiyet olarak da tanımlanabilir (Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan yay., İstanbul 1995, s. 133).

davranış ilkeleri olduklarından, fitrata ters olan hukuki düzenlemelerin insanın amacına hizmet edeceği söylenemez. Bu bağlamda hukuk ve devlet insanın fitri özelliklerinin yönlendirilmesi olarak tanımlanabilir.²

Fitratı korumak hukukun temel amaçlarından. İslam hukuku hükümleri tümevarım yoluyla incelendiğinde – ki bu makalede hükümlerin ayrıntılarıyla incelenmesi amaçlanmamaktadır- hükümlerin fitrata uygunluğu söylenebilir.³

Hukuk ve devlet hem insanlar arası hem de insan-toplum arası ilişkilerin zorunlu bir sonucudur. Toplumsal hayat, öncelikle insan davranışlarını düzenleyen – güçlünün güçsüzü istismar edemediği- kontrol araçlarına ihtiyaç duyar. Çünkü olgusal bir denklik sağlanmadıkça eşitler arası ilişkilerde adil olmayan sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

İslam düşüncesinde bizzat Allah kelamı olan Kurân-ı Kerim, her konuda referans olduğu gibi, İslam Hukuku'nun da birinci derecede kaynağı/delili konumundadır. Hukuk felsefesi açısından incelendiğinde Kurân-ı Kerim'in hukukun gayesini ve kaynağını birinci derecede fitrata dayandırdığı görülür. Bu konuda örneğin Yüce Allah: “Ey peygamber! Yüzünü ve özünü halis/muvahhit olarak din'e yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas aldığı fitrata uygun hareket et”⁴ buyurmaktadır. Çünkü insan fitratı koruyabildiği

---

² Bu tanım, Ebü Hanife'nin yapmış olduğu “fıkıh, kişinin amel yönüyle leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesidir” (Molla Hüsrev, *Şerhu Mirkâti'l-Usûl*, İstanbul tarihsiz, s. 16) şeklindeki tanımla örtüşmektedir.

³ İslam hukuku hükümlerinin fitrata uygun olduğu gerçeğine şu örnekler verilebilir: **a)** Kur'an-ı Kerim'in de bildirdiği gibi kadın, evlat ve mal sevgisi insan fitratının vazgeçilmez özelliklerindedir (bkz: 3: Âl-i İmrân, 14). İslam Hukuku insanın bu özelliğini dikkate almış, evlenme, mal edinme ve miras ile ilgili düzenlemeler yapmıştır. **b)** İslam hukukunun düzenlemiş olduğu yasak ve cezas alanları insan fitratı göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. **c)** İslam hukuku insanın ruh-beden terkiibinden meydana geldiği hususuna büyük önem vermiştir. İbadeti hukuk kapsamına alması ve temizlik hukukuna önem vermesi bunun önemli göstergeleridir. **d)** İslam ceza normları sadece suçluya yönelik değildir. Potansiyel suçluları da caydırma özelliği taşımaktadır.

⁴ 30. Rum, 30.

ölçüde mükemmel, ona yabancılaştığı ölçüde ise ilkel insandır.⁵

İnsanın Antropolojik Özellikleri Bağlamında Hukuk ve Devlet

Fonksiyonel bir bütünlük gösteren her canlı, yaratılış özellikleri ve çevresine uyum göstermesi bakımından tam bir mükemmelliğe sahiptir. Yüce yaratıcı insan hariç her canlıya bir çevre ve bu çevreye uyması ve yaşaması için gerekli olan bütün organları ve kabiliyetleri önceden hazır olarak vermiştir. Buna bağlı olarak her canlı kendisine verilen bu organ ve kabiliyetlerle hazır bulunduğu çevrede kendisini ve de çevresini değiştirmeden tek düze bir hayat yaşar.

Biyolojik olarak hayvana benzemesine rağmen,⁶ insan,⁷ diğer canlılar gibi değildir. Dış görünüşü yani morfolojik bakımdan iki ayağı üzerinde dik duran, başı gövdesi üzerinde oturtulmuş, çeşitli fonksiyonları gerçekleştiren ellere sahip canlı bir varlık⁸ olarak tanımlanan insana önceden hazır organlar, kabiliyetler ve hazır bir çevre verilmemiştir.⁹ Ancak o, sahip olduğu antropolojik nitelikler –yaratılış özellikleri- sayesinde bilgi ve zekasını sürekli geliştirmekte, üzerine aldığı sorumluluk¹⁰ gereği yaratma sürecine¹¹ katılmak-

⁵ Düzgün, Ş. Ali, Din birey ve Toplum, Akçağ Yay, Ankara 1997, s. 7.

⁶ İnsanla ilgili tıbbi araştırmalarda hayvanların denek olarak kullanılması bizi böyle bir yargıya götürmektedir.

⁷ Lügatlarda ‘insan’ kelimesinin etimolojik yapısı hakkında farklı anlamlandırmalar sözkonusudur. **a)** İnsan, unutmaya manasına gelen ‘nisyan’ kelimesinden üretilmiştir (İbn Manzûr, VI, 11). **b)** Alışmak, ünsiyet etmek manasındaki ‘üns’ (vahşet’in zıddı) masdarından türetilmiştir. Ragıp el-İsfahâni: “nsana bu ismin verilmesi hemcinsleriyle uyum içinde yaşaması ile ilgilidir. İnsanın yaratılışı itibarıyla sosyal bir varlık olarak tanınması da bununla ilgilidir” görüşünü dile getirmektedir (Ragıp el-İsfahâni, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahire 1381/1961, s. 28). **c)** Kılıç ve ok’un demir kısımlarına da ‘insan’ adı verilmiştir (İbn Manzûr, aynı yer). **d)** Yay’ın insana dönük kısmına ‘insiyûn’ adı verilmiştir (Ragıp el-İsfahâni, aynı yer; İbn Manzûr, aynı yer). **e)** Yerleşik hayatta olanlara ‘el-enesu’, kişilik itibarıyla medenî olanlara da insan denir (İbn Manzûr, aynı yer).

⁸ Mengüşoğlu, Takıyettin, *İnsan ve Hayvan*, İstanbul 1979, s.1; İnsan ve hayvanın özellikleri hakkında ayrıca bkz: Dihlevî, Veliyullah b. Abdîrahim, *Huccetullahi’i-l-Bâliğa*, İkinci Baskı, Beyrut 1413/1992, I,74.

⁹ 16. Nahl, 78.

¹⁰ Müfessirler 33 Ahzâb 72. ayetinde emanet kavramına çeşitli boyutlarıyla

ta ve buna bağılı olarak daha karmaşık ve daha üstün¹² yapılanmalar düzeyine ulaşmaktadır.

1- İnsan Çalışan Bir Varlıktır

İnsan çalışan bir varlıktır.¹³ Çalışmak insanın faaliyetlerini faydalıya yönlendirmesidir. İnsan varlığını sürdürmek, ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak zorundadır. Yaşamayı, ilerlemeyi, hayatını sürdürmesi hep çalışmasına bağılıdır.¹⁴ Aksi halde bireysel ve toplumsal olarak ilerleyemez ve yerinde sayar.¹⁵ Çalışan bir varlık olarak o, ne yapacağını, nasıl yapacağını önceden bilmelidir. İnsan fiillerini gerçekleştirirken onları bir düzen ve sıraya koymak ve ölçüye uymak zorundadır. Ancak o, tek başına değildir, başka insanlarla bir arada yaşamak durumundadır.¹⁶ Başkaları da kendisi gibi çalışan varlıklardır.¹⁷ İnsan varlığının korunması ve geliştiri-

---

la kişiye yüklenen sorumluluk anlamını vermişlerdir. Geniş bilgi için bkz: el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkam'il-Kur'ân*, Beyrut 1967, XIV, 255-258; Beydavî, Nasruddin Abdullâh b. Ömer, *Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Beyrut 1303, II,254; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Beyrut 1974/1394, XXII,46.

¹¹ 15. Hicr, 29; 32. Secde, 9; 38. Sad, 72.

¹² Güriz, Adnan, "İrade Hürriyeti II", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXIV/1-4, 1967, s. 183.

¹³ 53. Necm, 39-40; 79. Nâziât, 35; 94. İnşirah, 7

¹⁴ 42. Şûrâ, 27; 81. Necm, 39-40.

¹⁵ İnsanın yaşamayı ve varlığını sürdürmesi için zorunlu olan temel ihtiyaçlarını şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür: 1-Biyolojik ihtiyaçlar (beslenme, güvenlik), 2-türün devamlılığı (aile), 3- Sosyolojik ihtiyaçlar (dil, din, ahlak, siyaset, hukuk), 4-psikolojik ihtiyaçlar (din, sanat), 5-Entelektüel ihtiyaçlar (tarih, felsefe, bilim). Geniş bilgi için bkz: Bıçak, Ayhan, *Tarih Düşüncesi I Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 28-30.

¹⁶ İnsan toplumsal bir varlıktır. Toplumsal olmak onun fitratındandır. Tarihin derinliklerinden bize kadar ulaşan bilgiler (sözlü ve yazılı aktarımlar, arkeolojik kalıntılar, mitolojiler) insanın her zaman topluluk halinde yaşadığını göstermektedir. Bu durumu bize en güzel şekilde Kur'ân-ı Kerim haber veriyor: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye kavimlere ve kabilelere ayırdık" (49. Hucurât, 13); "Onların bu dünya hayatındaki geçimlerini taksim ettik. Bir kısmını derecelerle bir kısmına üstün kıldık ki, bazı bazısını eli altına alıp çalıştırsın" (43. Zuhuruf, 32); "Bazınız bazınızdaki meydana gelmedir (3. 'Al-i İmran, 195); "Ve insanı sudan yaratıp ona soy, sop, akrabalık veren O'dur (25. Furkan, 54).

¹⁷ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefî Antropoloji*, İstanbul 1971, s. 2.

rilmesi pek çok aracın elde edilmesine ve kullanılmasına bağlı olduğundan tek başına yaşayan bir insanın bu araçların hepsini elde etmesi imkânsızdır.¹⁸ Bunun için insanların farklı çalışma alanlarında faaliyet göstermeleri gerekmektedir. Farklı çalışma alanları farklı ilişkilere gerektirdiğinden, bu ilişkilerin bir kısım kurallarla düzenlenmeleri zorunludur. Ancak bu kurallar bir anlam ve düzen bütünlüğü içerisinde olmalıdır. Bu da hukuk ve devlet düzenini gerektirmektedir.

2- İnsan Tarihi Bir Varlıktır

Her insanın başarısında bütün insanlığın katkısı vardır. Tek bir insan ne kadar üstün yeteneklere sahip olursa olsun, diğer insanlarla kendisi arasında bir anlaşma olmadan ortaklaşa bir eylem ve düzen kurmadan, bir çalışma bağı oluşturmadan, başka insanların hatta geçmiş kuşakların başarılarına dayanmadan, yaşamasını sürdürmesine imkân yoktur.¹⁹ İnsan -fert veya toplumun bir üyesi olarak karşılaştığı problemleri belli bir zaman ve mekân düzleminde çözmeye çalışırken hem kendi içinde bulunduğu dönemi hem de kendinden önceki ve sonraki dönemleri de hesaba katmak zorundadır. Kültürde ve toplumda tarihilik esas olduğundan insanın var oluşu da tarihilik temeline dayanmaktadır. Buradan hareketle insanın tarihi bir varlık olduğu söylenebilir. Çünkü onun faaliyetleri sadece içinde yaşadığı zaman kesitinde değil, zamanın bütün boyutlarına -geçmiş, şimdi, gelecek- yayılmıştır. Onun bütün faaliyetlerinin bir dünü bir yarını vardır.²⁰ Bu itibarla kendinden önce yapılanları görmezden gelemez ve onlara ilgisiz kalamaz. Onları sorgulamalı ve onlarla sürekli hesaplaşmalıdır.²¹ Onun sorgulaması ve hesaplaşması var olmasının, ilerlemesinin ve ken-

¹⁸ 43. Zuhuf, 32.

¹⁹ Mengüşoğlu, Takıyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 2003, Sekizinci Baskı, s. 234.

²⁰ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 3.

²¹ 3. Âli İmran, 137; 6. En'am, 11; 12. Yusuf, 109; 27. Neml, 14, 51-52; Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de önceki peygamberler ve topluluklar hakkındaki bilgiler tarihi bilgisinin önemine ve tarihi tecrübelerden faydalanmaya dikkat çekmektedir.

disini geleceğe taşımasının temel dinamiğidir. Ancak tarihîlik ne dünün her şeyini aynen alıp nesilden nesile aktarmak, ne de geçmişî bir daha dirilmeyecek şekilde ölü kabul etmektir. Tarihîlik, insanın bütün faaliyetlerini zamanın bütün boyutlarını dikkate alarak yeniden değerlendirmesi demektir.²²

İnsanın tarihî bir varlık olması, başından geçen bütün olaylarla zamanın bütün boyutlarına nüfuz etmesi demektir. Çünkü o, diğer canlılar gibi sadece ânı yaşayan bir varlık değildir. O, sahip olduğu zaman bilinci sayesinde varlık ve olayları üç boyutlu -geçmiş, şimdi, gelecek- bir zaman dilimi içinde algılayan ve değerlendiren varlıktır. Bu özelliklerinden ötürü kendisine amaç ve hedef belirleyen ve bunları gerçekleştirmek için planlar yapan, böylece zamanın bütün boyutlarını birlikte değerlendirebilen tek varlıktır.²³ Yani o geçmişî bilerek, şimdii geçmişe dayayarak,²⁴ geleceği de hesaba katarak²⁵ yaşamak durumundadır.²⁶ Ancak bu, o kadar kolay değildir. Çünkü düne inmek isteyen insan, bugünün insanıdır. Bugünün insanının içinde bulunduğu şartlarla geçmişin insanının içinde bulunduğu şartlar arasında büyük farklılıklar vardır. Reel dünyada ve değerlerdeki hızlı değişme yüzünden tarihin belli bir döneminde belli bir problem için geçerli olan çözüm yolu, yeni bir problemin çözümü için geçerli olmayabilir.²⁷

---

²² Mengüşoğlu, Takıyettin, "Tarihîlik ve Tarihsizlik", *Felsefe Arkivi*, Sayı: 16, İstanbul 1968, s. 121.

²³ Kur'ân-ı Kerim bir yandan geçmiş toplumların yaşantılarına dikkat çekerek (3. Âl-i İmrân, 137; 6. En'am, 11; 16. Nahl, 36; 43. Zuhuf, 25) ders çıkarılmasını bir yandan salih ameller işleyerek (11. Hüd, 23; 23. Mü'minün, 1-9; 103. Asr, 1-3) zamanı/şimdii en güzel şekilde değerlendirerek geleceğe hazırlanmasını (29. Ankebüt, 9; 59. Haşr, 18; 84. İnşikâk, 25) geleceğe hazırlanmasını istemektedir. Kanaatimizce ahiret inancı insan açısından hukukun içselleştirilmesine katkı sağlamaktadır.

²⁴ 4. Nisâ, 62; 5. Mâide, 79-81; 8. Enfâl, 50-51; 12. Yusuf, 47-49; 22. Hac, 10.

²⁵ 53. Necm, 39-40; 59. Haşr, 18.

²⁶ İnsanın geçmişî bilmesi ne ölçüde derinlikli ise, geleceğin nasıl olacağı ile ilgili öngörüsü de o derece isabetli olacaktır.

²⁷ Fıkıh, karşılaştığı problemlerin hallini geleneğin hazır kurallarına göre değil, "ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkar olunamaz (zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi kaçınılmazdır)" kaidesi gereği

Tarihsizlik ise insanın zaman boyutlarından sadece birisine -şimdiye veya düne- takılıp kalmasıdır. Böyle bir durumda geçmiş, şimdiye alınır; dün, dün olarak değil, şimdi olarak yaşanır ve gelenekçiliğe saplanıp kalınır.²⁸ Dünü bir tenkit süzgecinden geçirmek düşünülmez.²⁹ Böyle bir yaklaşım doğru değildir.³⁰ Gelenekler ve töreler insana belki koruyucu bir ortam sağlarlar ancak onun toplum içinde farklılaşmasını ve kişiliğine yeni boyutlar katabilmesini de önemli ölçüde kısıtlarlar.³¹ Elbette her toplumun, her milletin, her kültür ve kurumun kökü dündedir. Ancak dün bir tabu olmamalıdır. Yapılanlar yok sayılmamalı ve sürekli değerlendirilmelidir. Zira dünün hem pozitif hem de negatif yönleri vardır. Dünün bu iki yönünden de faydalanılmalıdır. İnsanlık tarihi boyunca bütün pozitif ve negatif birikimler göz önünde bulundurulmalı ve değerlendirilmelidir.³²

Olanın olduğu gibi tespiti yeterli değildir. Beşeri ilişkilerde zamanın bütün boyutları -geçmiş, şimdi, gelecek- üzerinde bir hukukî süreç programlanmalıdır. Tarihten koparılmış bir hukukî yapılanma ne kadar yanlış ise, içinde bulunulan durum ve geleceğin de göz önünde bulundurulma-

---

gerçek verileri göz önünde bulundurarak çözümlene yolunu takip eder. Doktrinde kaynak/delil olarak istihsan'a yer verilmesi bunun kanıtıdır. Zira istihsan maslahat, zaruret vb. nedenlerle nass veya yerleşik kurala aykırı hüküm vermeyi ifade eder. Yani istihsan çözümü geçmişin hazır çözümlerine götürmez. Bununla birlikte istihsan ile hüküm vermede nass ve yerleşik kuraldan tamamıyla kopmak da söz konusu değildir.

²⁸ Gelenekçiliğe saplanıp kalmakla gelenek oluşturmak ve geleneğe saygılı olmak aynı şey değildir. Birincisi anakronizm ve konservatizme götürürken, ikincisi insana bilinçli, tutarlı ve ileriye doğru sürekli gelişen hamleler yaptırır.

²⁹ Uygur, Nermi, "Tarih Felsefesinin Yolu", *Felsefe Arkivi*, IV/1, İstanbul 1957, s. 136.

³⁰ 2. Bakara, 170; 5. Maide, 104; 7. A'raf, 28, 38; 31. Lokman, 21; 37. Saffât, 67-70; 43. Zuhruf, 21-24.

³¹ Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 16.

³² Kur'an-ı Kerim tarihe önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberlerin hayatlarıyla ilgili pozitif örnekler olduğu gibi, Firavn, Nemrut, Kârûn vb. kişiler hakkında da negatif örnekler yer almaktadır.

dan yapılacak hukuki düzenlemeler o ölçüde yanlıştır. Teknik olarak hukukun belirlediği sınırlar içerisinde oluşan sosyal, siyasal düzen ve süreç insanlığın geleceğe taşıyıcısıdır. Bu süreçte meydana gelen radikal kırılma ve/veya kopmalar olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

3- İnsan Ebedilik Arayan Bir Varlıktır

İnsanın tarihî bir varlık olması onun ebedilik özleminin bir görünümüdür.³³ Ebedilik özlemi temelini insanın tarihi bir varlık olmasında bulur. Zamanın bu üç boyutundan ebedilik bakımından en ağır basanı, 'gelecek' boyutudur.³⁴ Ebedilik özlemi, insanda din tarafından tatmin edilmektedir. Ölüm bir bakıma yok oluşturmaktadır. Ruh denen ölümsüz cevher³⁵ insanı yok olmaktan kurtarmıştır. İnsanın bedeni ölümlenirken, ruh aracılığıyla farklı bir boyutta yaşamaya devam etmektedir. Böylelikle ölüm hayatın sonu değil, ruhun bu dünyadaki görevini tamamlaması anlamını kazanmıştır. Ölümle birlikte geçilen yeni boyut âhiret/öte dünya olarak adlandırılmıştır. Âhiret'in kuruluşu insanın ölümsüzlüğünü garanti altına almıştır.³⁶ Kanaatimizce hukukun kaynağının aşkın bir alandan gelmesine ve ruhun ölümsüzlüğüne –ebediliğe– olan inanç, hukuk kurallarının içselleştirilmesi ve meşruluğunun kabulü açısından önemlidir.³⁷ Çünkü insanlar aşkın bir güce isteyerek boyun eğmiş ve onun hükümlerini kabul ederken, kendi eserleri olan kuralları kolayca istismar edebilirler. Ayrıca hayatın sadece bu dünya ile sınırlı olduğu düşüncesinde, insanlar, kendi karlarını en üst düzeye çıkarabilmek için hiçbir sınır veya değer tanımayabilirler.

³³ İnsanın ebedilik özlemini dikkate alan Kur'an-ı Kerim, inanan ve salih amel işleyenlere ebedi kalacakları cenneti vaat ederken (2. Bakara, 82; 4. Nisa, 12-13, 57, 122; 7. A'raf, 42; 11. Hüd, 23), inanmayan ve kötü amel işleyenleri de ebedi cehennemle korkutmaktadır (4. Nisa, 14, 93; 9. Tevbe, 63).

³⁴ Şeytan, Hz. Adem'in ebedilik özlemini istismar ederek ona yaklaşmıştır (7. A'raf, 20).

³⁵ 2. Âli İmran, 145, 185; 21. Enbiya, 35; 29. Ankeb^t, 57; 69. Hâkka, 27.

³⁶ Bıçak, Ayhan, Tarih Düşüncesi I-IV, dergah yay., İstanbul, 2004, s. I/26.

³⁷ İnsanlar arasında sıkça söylenen "şeriatın kestiği parmak acımaz" sözü bunun bir ifadesidir.

İnsan fiillerinde ve hükümlerde Allah'ın muradını esas alan fıkıh amacını insanın ebedilik özlemini göz önünde bulundurarak tanımlamıştır ve bu amaç bazı İslam hukukçuları tarafından “şeriattan maksat kulların yakın ve uzak gelecekteki menfaatlerini sağlamaktır (*mekâsıdu's-şerîa tahkîku mesâlihî'l-ibâd 'âcilen ve êcilen*)”³⁸ şeklindeki özlü bir deyimle ifade edilmiştir.

4- İnsan Kural Koyan ve Kurum Oluşturan Bir Varlıktır

Dünya hayatında ebediliğe kendi varlığında ulaşamayacağını bilen insan, bu özlemine, oluşturacağı –etkinliği insan ömrünü aşan- kurallar ve kurumlar ile ulaşmaya çalışır. İnsanın ebedilik özlemi onun kural koyan ve kural izleyen ve kurumlar oluşturan bir varlık olmasını deyimler.

Düşünme ve akıl yürütme yeteneğine sahip olan insan bilgi bakımından kendisini geliştirmesine bağlı olarak, sürekli gelişen kurallar tarafından yönetildiği ve sahip olduğu güçleri belirli kurallar ile sınırladığı için başarılıdır. ³⁹ İnsanların biraraya gelmesi ve yaşaması kendiliğinden meydana gelmez. İnsan hayatının varlığı ve sürekliliği birlikte yaşama prensiplerine bağlıdır. Bu prensipler insanların maslahatları doğrultusunda toplumsal uzlaşım sonucu ortaya çıkarlar. Belirli bir kültür içinde yaşayan her insan kendi bünyesinde konulmuş kurallar bulur ve bu kurallara göre hareket eder. ⁴⁰ Çünkü her sosyal sistem, toplum üyelerinin bazı ortak değerler ve ilkeler/prensipier üzerinde birleşip anlaşmalarını şart koşar. ⁴¹ İnsanların faaliyetlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini yönetip düzenleyen ilkeler ve bu ilkele-

---

³⁸ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebi Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr, İ'lâmu'l-Muvakkîin, Beyrut tarihsiz, I,3; Âmidî, Ali b. Muhammed, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Beyrut 1984, III,296.

³⁹ Hayek, Frederic A., *Hukuk Yasama ve Özgürlük* (Kurallar ve Düzen), Çeviren: Attila Yayla, Ankara 1994, I, 19.

⁴⁰ Hayek, a.g.e., I,31.

⁴¹ Batuhan, Hüseyin, “Demokrasi ve Tolerans”, *Felsefe Arkivi*, Sayı: 12, İstanbul 1960, s. 89.

re dayanılarak konulan kurallar ve yasalarla oluşturulan bir hukuk sistemi olmalıdır.⁴²

Fıkhın insanî boyutu olan içtihat, İslam hukukunun en önemli özelliklerindedir. Bu özelliği sayesinde İslam hukuku kendi dinamiği ve metodolojisi içerisinde, gelişen dünyanın ihtiyaç duyacağı her alanda tatminkar çözümlere imkan verecek kapasiteye sahiptir. İslam hukukçuları tarafından değişik şekillerde kurumsallaştırılıp geliştirilen İslam hukuku, insanların geliştirip uyguladığı farklı yorumları ve ekolleri bünyesinde topladığından bir 'hukukçular hukuku'⁴³ görünümü vermektedir. Sahip olduğumuz İslam hukuku külliyyatı bu gerçeğin şahididir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında da bireyin grup dışında yaşaması ve fonksiyonel olması mümkün gözükmemektedir. Sosyal düzenin kurulup devam ettirilmesinde insanların uymakla yükümlü oldukları en önemli norm grubu, hukuk kurallarıdır.⁴⁴ İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren bütün toplumlarda devletin, hukuk sistemlerinin ve kurumların varlığı olagelmıştır. Çünkü bunlar tarihin insan üzerinde bir gereklilik olarak dayattığı etkinlik türleridir.⁴⁵

5- İnsan Devlet Kuran Bir Varlıktır

Devlet kurmak, insan olmanın vazgeçilmez özelliklerindedir. Evrensel bir olgu olarak devlet, tarihin insan üzerine bir gereklilik olarak dayattığı bir etkinlik türüdür.⁴⁶ Bir

⁴² Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 276.

⁴³ Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Çeviren: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara 1986, s. 13.

⁴⁴ Hayek, a.g.e., I,31.

⁴⁵ David Miller vd, *Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I-II*, trc: Bülent Peker ve Nevzat Kıracı, Ankara 1994 (I), 1995 (II), I, 178; Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasal Düşünce ve İdare*, trc: Kemal Kuşçu, İstanbul 1965, s. 54; Huriye Tefik Mücahit, *Faeabi'den Abduh'a İslam Siyasal Düşüncesi*, trc: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, s. 168; Okandan, Recai Galip, "Ortaçağda Devletin İslam-Türk ve İslam-Arab Alemindeki Teorik İnkişafı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1952, XVIII/3-4, s. 27.

⁴⁶ David Miller vd, *Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I-II*, trc: Bülent Peker ve Nevzat Kıracı, Ankara 1994 (I), 1995 (II), I, 178; Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasal Düşünce ve İdare*, trc: Kemal Kuşçu, İstanbul 1965, s. 54; Huriye Tefik Mücahit, *Faeabi'den Abduh'a İslam Siyasal Düşüncesi*,

toplum bünyesinde bulunan farklı alanlarda fonksiyonel olan hukuk kurallarının ve kurumların bir sistem bütünlüğü⁴⁷ içerisinde geçerlilik ve etkinlik kazanabilmeleri için hepsinin üstünde ve hepsini kuşatan yetkili bir otoritenin yaptırım gücüne ihtiyaç vardır. Ayrıca zıt eğilimlere sahip insanın iyi olabilmesi ve bir düzen içerisinde tutunabilmesi için ona boyun eğdiren ve çeşitli hukukî yaptırımlar teklif eden somut bir kuruma, bir güce ve bir otoriteye ihtiyaç vardır. Devlet adını alan bu kurum, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için bazı kurallar koyar ve bunların uygulanmasını güvence altına alır. Bu kurum, sosyal birliğin kültür düzeyine göre bireylere belli haklar tanır ve bu hakların sınırını belirler.

Devletin öncelikli amacı hukuku gerçekleştirerek hukuk güvenliği içerisinde insana kendisini gerçekleştireceği hürriyet alanı sağlamaktır. Bir insan topluluğunun hukuk esaslarına göre birleşmesi⁴⁸ şeklinde de tanımlanan devlet, tarihin her döneminde insanların oluşturduğu en büyük organize güç olagelmıştır. Bu durumun verileri, “devlet” kavramına yüklenen değişik anlamlar eşliğinde, Kur’ân-ı Kerim’deki bir çok ayette de yer almaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de “devlet” kelimesi ıstılahi anlamıyla değil, lügat manalarıyla kullanılmıştır.⁴⁹ Fakat devlet kelimesinin doğrudan kullanılmayıp ıstılahî manasını çağrıştıran pek çok ayet de vardır: “İnsanlar kardeştir. Kardeşlerin

---

trc: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, s. 168; Okandan, Recai Galip, “Ortaçağda Devletin İslam-Türk ve İslam-Arab Alemindeki Teorik İnkişafı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1952, XVIII/3-4, s. 27.

⁴⁷ Bir ülkede hukukî açıdan tek bir normlar sisteminin yürürlükte olması zorunludur. Her ülke pozitif hukukunun kendine özgü bir sistemidir. Çünkü bu sisteme aykırı olarak konulacak tek bir norm bile sistemin bütünlüğünün değişmesi ve dağılması sonucunu doğuracaktır.

⁴⁸ Işıktaç, Yasemin, *Hukuk Felsefesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s. 199.

⁴⁹ 3. ‘Âl-i İmran, 140; 59. Haşr, 7.

arasını bulun”⁵⁰; “Hep birden Allah’ın ipine tutunun, bölük bölük olmayın”⁵¹; “Birbirinizle çekişmeyin, sonra zayıflarsınız ve kuvvetiniz kalmaz”.⁵² Yine Kur’ân-ı Kerîm’in cezaların infazı, hırsızlık⁵³, yol kesme, zina, iftira, kısas⁵⁴, fitne⁵⁵, güvenlik için tehditlere karşı ordu besleme⁵⁶, sözleşmelerin yerine getirilmesi⁵⁷ ve yöneticiye itaat⁵⁸ vb. konulara yer vermesi, dolaylı olarak devlet olgusunun gerekliliğine temas şeklinde anlaşılabilir. Kur’ân-ı Kerîm ayrıca Babil kralı Nemrut’a muhalefet eden Hz. İbrahim’in ateşe atıldığından⁵⁹; vezirlik yapan Hz. Yusuf’tan -ki O’nun devrinde Mısır, devlet kurumları bakımından daha gelişmişti, orada bir kral, kudretli bir vezir, cahil ve şüpheli şahıslar için hapishaneler vardı, insanlar yargılanmadan hapse konulmuyor ölüm cezası mahkumiyetini ise kral veriyordu. Devlet özellikle kıtlık gibi afet durumlarında halkla ilgileniyordu. Hz. Yusuf haksız olan mahkûmiyetinden hürriyetine kavuşunca, kral kendisine nasıl bir iyilikte bulunabileceğini sormuş ve onu kendisinden sonra ikinci yetkili olarak tayin etmişti-⁶⁰; Yahudi toplumunun başkanı olan Hz. Musa⁶¹ ve veziri kardeşi Hz. Harun’dan⁶²; cismani ve ruhani lider Hz. Davut⁶³ ve oğlu Süleyman’dan⁶⁴; Hz. Süleyman döneminde yaşayan Seb’e melikesi Belkıs’tan⁶⁵; hem iyi,⁶⁶ hem de kötü⁶⁷ kırallardan bahsetmektedir.

---

⁵⁰ 49. Hucurât, 10.

⁵¹ 3. ‘Âl-i İmran, 103.

⁵² 8. Enfal, 46.

⁵³ 5. Maide, 38.

⁵⁴ 2. Bakara, 178.

⁵⁵ 5. Maide, 33-34.

⁵⁶ 2. Bakara, 190, 216; 4. Nisa, 71; 8. Enfal, 60.

⁵⁷ 5. Maide, 1.

⁵⁸ 4. Nisa, 59.

⁵⁹ 21. Enbiya, 69; 29. Ankebût, 16; 43. Zuhruf, 26.

⁶⁰ 12. Yusuf, 21-56 76-79.

⁶¹ 40. Mü’minün, 26-53.

⁶² 26. Şuara, 48; 37. Saffât, 114-121.

⁶³ 5. Maide, 78.

⁶⁴ 6. En’am, 84; 21. Enbiya, 78; 27: Neml, 15-16.

⁶⁵ 27. Neml, 23-42.

⁶⁶ 27. Neml, 29-33.

⁶⁷ 18. Kehf, 79; 27. Neml, 33.

6- İnsan Hür Bir Varlıktır

Medeniyetin ve insanlığın ilerlemesi insan düşüncesi-nin davranış ve tasarruflarının gelişmesi ve bireyin ön plana çıkmasının eseridir. Dünyayı değiştiren ve geliştiren düşünce insana önem veren düşüncedir.⁶⁸ İnsanlığın daha yüksek hedeflere ulaşması için insanlar gerçek anlamda bireyler olarak yetiştirilmelidir.⁶⁹ İnsanın yücelmesini engelleyen her oluşum tehlikeli kabul edilmeli ve düzeltilmelidir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biri olan hürriyet, insan için en yüksek değer, ilerlemenin ve medeniyetin temel dinamiğidir. O, kişinin yapıcı yeteneklerini gösterebilmesinin temel şartıdır. Ayrıca hürriyet, bireyin saygı görmesinin ötesinde kendi geleceği hakkında karar vermesini de içerir.

İnsan ancak gerçek tabiatını (fitrat) izlediği takdirde hür olabilir. Bu sebeple her insan, kişiliğinin hür ve otonom karakterini gerçekleştirebileceği bir hürriyet alanıyla çevrelenmelidir.⁷⁰ İnsanlık, beşeriyet tarihinin iyiliğe ve hürriyete doğru gelişen hak ve hakikate, hürriyet ve adalete, insan hayatına ve şahsiyetine saygı temelinden hareket eden bir topluma sahip olmak istiyorsa, onu bu hedefe ulaştıracak tedbirleri almalı ve organizasyonları gerçekleştirmelidir.

Bütün kurumların ve faaliyetlerin amacı ve uygulayıcısı insandır. Devlet yönetiminin amacı da onun hak ve özgürlüklerini garanti altına almak olmak olmalıdır. Devlet insan için var olduğunu kabul etmeli ve insan haklarına saygı göstermelidir. Devletin bütün imkan ve hizmetleri, ayırım yapmadan, yönetimi altındaki bütün insanlara eşit olarak götürülmelidir.⁷¹ Otorite, insanı ezmek ve hürriyetini

⁶⁸ 2. Bakara, 30-31; 17. İsrâ, 70; 95. Tîn, 4.

⁶⁹ 21. Enbiya, 105.

⁷⁰ Çağlı, Orhan Münir, "Bir Eser Münasebetiyle Hukuk Mefhumu ve Hukuk İdesine Dair Bazı Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXIV/1-4, İstanbul 1959, s. 386.

⁷¹ İslam tarihinin her döneminde Müslümanların hâkimiyeti altındaki coğrafya, başka din mensupları için her zaman cazibe merkezi olmuştur.

sınırlamak için değil,⁷² onu korumak ve hürriyetlerini kullandırmak için fonksiyonel olmalıdır.⁷³

Gelişigüzel bir araya gelen insanlar, devletin insan unsurunu oluşturamazlar. İnsanların paylaştığı değerler olmalıdır ki, bir devlet kurulup yaşatılabilsin.⁷⁴ Devlet de taşıyıcısı olan milletin sahip olduğu ve oluşturduğu değerleri gerçekleştirilmeye çalışmalıdır. Çünkü insan birey olarak sonlu bir varlıktır. Fakat insanlık kendi cinsinde devam etmektedir. İnsan cinsi ise sosyal birlikler ve devlet şeklinde görünüm alanına çıkar⁷⁵ ve kendini devam ettirir.

Bir devlet, halkının varlık şartları ne kadar gelişmiş ise o ölçüde güçlü demektir.⁷⁶ İnsanın ve kurumlarının baskı altında tutan ve onların gelişmesini engelleyen her devlet uzun vadede kendi gücünü zayıflatır.

Bütün toplumsal hareketlerin eksenini olan insana hukuk yönünden hareket imkânı sağlayan, fiil ve davranışlarına hukuksal etkinlik kazandıran hukuki kimliğidir ki, onun bu niteliği “hukuk süjesi” olarak ifade edilir. Hukuk süjesi niteliği onun en önemli özelliklerindedir. Hukuk, özgür insanı hukukî bir varlık kabul edip öznel haklar ve sorumluluklar ile donatarak, ona bireysel ilişkilerinde hareket yeteneği kazandırır. Çünkü kişilik amaçtır. İnsan, bedenî ve ruhî bir varlık olduğu için değil, hukukî düzende kendisi amaç olduğu için kişidir ve hukuk süjesi sayılmıştır.

Çünkü onlar kendi değerlerini bu coğrafyada korkusuzca gerçekleştirmişlerdir. Müslümanların hâkimiyeti altındaki bir çok yerleşim yerinde farklı din mensuplarına ait dinî mabetlerin varlığı, bu durumun bir göstergesidir.

⁷² Mesela Kur’ân-ı Kerim’de toplumu sınıflara ayırmak ve insanlar arasında sınıf farkı gözetmek despot bir yönetim tarzı olarak gösterilmektedir (28. Kasas, 4).

⁷³ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târih’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, Kahire 1967, III, 210; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târihu’l-Hulefâ*, Beyrut, tarihsiz, s. 77.

⁷⁴ Başgil, Ali Fuad, *Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul 1960, I,297

⁷⁵ Mengüşoğlu, *Felsefî Antropoloji*, s. 234.

⁷⁶ Mengüşoğlu, *Felsefî Antropoloji*, s. 233.

Hukuk süjesi kavramının karşısı nesne (obje, şey), hukukun konusu olan her şeydir. Nesne ile süje arasındaki fark, nesnenin yani hukuk konularının ve özellikle eşyanın statik bir karakterde olduğu, buna karşılık hukuk süjesi kavramının sürekli ve dinamik bir canlılığı ifade ettiğidir. Bu nedenle hukuk konusu her zaman bir araç, hukuk süjesi özellikle dinamik olarak insan, bizzat amaçtır.⁷⁷

Amaç taşıyan insanın bir başkası için araç olması düşünülemez.⁷⁸ Herkese toplumun etkin ve sorumlu bir üyesi olma imkânı sağlanmalıdır. Çünkü hayata karşı ilgisini yitirmiş bir insanın iyiliğı seçmesi ve insanlığa katkı sağlaması imkânsızdır.⁷⁹ İnsanın bir başka insan veya toplum tarafından amacından saptırılması zulümdür.⁸⁰ Bu şekilde insanın araç düzeyine indirilerek bir başka insan için tahsisi yani insanın sömürülmesi, yaratılış gayesine aykırıdır.⁸¹ Gayesini kavrayan insan, doğal olarak bütün hayatını olduğı gibi, devleti de gayesi yönünde düzenleyecektir. İnsanın amaç oluşunun anlamı, devlet'in araç olmasıdır.⁸² Başka bir ifadeyle devlet, insanların amaçları doğrultusunda fonksiyonel olmalıdır. Devlet de bu yönde insanlar arasında her türlü sömürüyü önlemek, zulmü yok etmek ve adaleti tesis etmek ve bireyin mutluluğunu sağlamakla yükümlüdür.

Birey haklarını ihlal etmek, onu kendi yargısının aksi yönünde davranmaya zorlamak⁸³ veya değerini kamulaştırmak demektir. Bunu yapmanın yolu fiziksel zor kullanmaktır. Bu açıdan insan haklarının suçlular ve siyasal yönetim

⁷⁷ İzveren, Adil, *Hukuk Felsefesi*, Ankara 1988, s. 116-117.

⁷⁸ 5. Maide, 104; 7. A'raf, 28,36; 9. tevbe, 24.

⁷⁹ Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara 1993, s. 37.

⁸⁰ 4. Nisa, 167; 9. Tevbe, 9; 16. Nahl, 88.

⁸¹ Kur'an-ı Kerim başka insanlar için araç düzeyine inen insanlara 'fasık' sıfatını vermektedir (43. Zuhruf, 54).

⁸² Işıktaç, Hukuk Felsefesi, s. 45.

⁸³ İslami literatürde, Allah'a inanmadığı halde inanmış gibi görünen, mü-nafık kavramıyla tanımlanmaktadır. Ancak daha geniş anlamıyla bu kavram, her konuda kendi yargısının aksi yönünde davrananları da kapsamaktadır.

olmak üzere, potansiyel iki ihlalcisi vardır.⁸⁴ O halde birey, devletten iki şey talep eder; fiziksel zora karşı varlığının korunması (güvenlik) ve toplumda kendisini kendisi olarak gerçekleştirilmesinin sağlanması (hürriyet). Bu açıdan devlet kendisini oluşturan bireylerin doğal haklarını korumak ve onlara uygun hareket etmek zorundadır. Başka bir deyişle, devletin sahip olduğu üstün otoritenin sınırını, bireylerin tabii hakları belirlemelidir.⁸⁵ Bireysel hakların tanınması, insanî ilişkilerde fizikî zorun yasaklanmasıyla mümkündür. Haklar zor aracılığıyla ihlal edilirler. O halde devlet insanları fizikî zordan korumalıdır. Bu da zoru zor kullananlara karşı caydırıcı bir güç olarak kullanmakla mümkündür.

7- İnsan İdealler ve Değerlere Sahip Olan Bir Varlıktır

İnsan idealler, değerler tasarlayan, üreten ve kendini de bu değerlerle bağlı gören bir varlıktır. İnsanı sadece maddi boyutuyla ve maddi ihtiyaçlarıyla değerlendirmek onu anlamamak ve küçümsemek demektir. Değerler ideal bir varlık olan insanın zihniyet dünyasını oluşturan ve yapıp etmelerini yönlendiren temel dinamiklerdir.⁸⁶ Değerler genellikle aşkın alana ait olsalar da reel dünyada gerçekleşirler. Faaliyetlerine değer atfetmeyen bir insanın hayatını anlamlandırması imkânsızdır. İnsan, değer taşıyan bir varlıktır. Ancak o, değer olarak hem iyi hem de kötü olabilen⁸⁷ zıt eğilimlere sahiptir.⁸⁸ Onda hem hak ve adalet hem de haksızlık ve ada-

⁸⁴ Rand, Ayn, "İnsan(ın hakları)", *Sosyal ve Siyasal Teori*, Derleyen: Attila Yayla, İstanbul 1993, s. 259.

⁸⁵ Okandan, Recai Galip, *Amme Hukukunda Auto Limitation Nazariyesi*, İstanbul 1937, s. 4.

⁸⁶ İnsan hayatının anlamlı ve düzenli olması değer, bilgi, hukuk, siyaset, eğitim, sağlık, savunma gibi bazı temel kurum ve dinamiklerin hiyerarşik bir düzende faal olmasına bağlıdır. Önce değer, sonra değer kontrol ettiği bilgi, bilginin kontrol ettiği hukuk, hukukun kontrol ettiği siyaset, sonra da siyasetin yönlendirdiği eğitim, ekonomi vb. kurumlar gelir. Tersine olursa yani ekonomi kendi siyasetini, siyaset kendi hukukunu, hukuk kendi bilgisini, bilgi de kendi değerini üretirse yaşamak düzensiz ve anlamsız bir hal alır.

⁸⁷ 17. İsrâ, 11; 95. Tîn, 4-5.

⁸⁸ Hayvan hayır şer bilgisine göre değil, içgüdülerine göre hareket eden bir

letsizlik duygusu vardır.⁸⁹ Ondaki bu çift boyutlardan hangisinin belirleyici ve üstün olacağı önceden belli değildir. Ahlak ise bu konuda her zaman önleyici bir güç olamamaktadır. Bu yüzden devlet sahibi olmak onun varlık şartlarından dır.⁹⁰

İnsan bu disharmonik durumunu dizginleyebilmek için hukuk sistemine dayanan bir devlet kurmak zorunda kalmıştır. Çünkü o, ancak hukuk ve devlet sayesinde varlığının sürekliliğini sağlama imkânına sahiptir.⁹¹ Bu nedenle ahlakın yerine geçecek bir oluşum gerekmektedir.⁹² O da hukuk ve devlet yönetimidir. Hukuk ve devlet, insan ilişkilerini düzenlemek için ahlakın ve değer duygusunun yerine geçer.⁹³ Hukuk ve devlet insanlar arası ilişkilerin ve insan-toplum ilişkilerinin bir sonucudur. Hukuk, çatışan iki taraf arasında üçüncü bir şahsiyeti temsil eder. Hukuk ve devlet

---

varlıktır. İnsan ise ancak hayır ve şerri bilen bir varlık haline geldiği zaman insan olur. Bunu dikkate almadığı zaman ise hayvanlardan daha çok olumsuzluklara sebep olan bir varlık haline gelir (95. Tin, 1-4).

⁸⁹ 14. İbrahim, 34; 33. Ahzâb, 72.

⁹⁰ Mengüşoğlu, *İnsan ve Hayvan*, s. 6; *Felsefi Antropoloji*, s. 4, 231.

⁹¹ Mengüşoğlu, *İnsan ve Hayvan*, s. 155; *Felsefi Antropoloji*, s. 4, 231.

⁹² Ahlak ve hukuk insana ilişkin ve insana yönelik aynı ilkeyi –mutluluk-amaçlayan iki temel değerdir. Bu iki değer birbirleriyle uyumlu ve çelişik olmamaları mantıkî bir zorunluluktur. Çünkü vicdanın kabul ettiği ve istediği bir davranışın dışı yansımaları kontrol eden hukuk tarafından yasaklanmaması gerekir. Böyle olmakla beraber ahlak ve hukuk özellikle fiili açıdan aynı şeyler değildir; ahlakın esası namuslu, hukukun esası ise adaletli olmaktır. Ahlak kişinin vicdanına ilişkin olup iç dünyanın düzenini ve dinginliğini sağlamaya yönelirken, bununla beraber hukuk, başkalarıyla olan ilişkileri düzenleme, bir arada yaşamayı –ortak hayattan doğacak uyumsuzlukları önlemeyi- sağlayacak kuralları kurmaya yöneliktir. Bu nedenle hukuki yükümlülüklerle uymanın zorla –devlet gücü- sağlanması söz konusu iken vicdan alanında meydana gelen her şey zorlamanın dışındadır. Ahlak alanında kişinin kendi kendisi ile karşılaşması söz konusu iken hukuk, bir başkasına karşı yapılacak yükümlülüğü deyimlemektedir (bkz: Killoğlu, İsmail, *Ahlak Hukuk İlişkisi*, İstanbul 1988, s. 341-380). Ahlakta ferdi inşa öne çıkarken hukuk alanında toplumsal inşa öne çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen fonksiyonel açıdan ahlak ve hukuk birbirini destekleyen ve tamamlayan iki değerdir. Hukukun pratiğinin başarısı ve içselleştirilmesi büyük ölçüde onu destekleyen bir ahlak sisteminin varlığına bağlıdır.

⁹³ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 4; *Felsefeye Giriş*, s. 277.

olmaksızın insan varlığını koruyamaz, sürdüremez ve sosyal olamaz. Zira hayat, tarihi bir varlık olan, belli bir kültür dokusuna bağlı bulunan insanın tabiatına uygun bir hukuki yapılanmayı gerektirir.⁹⁴

Değerler, amaç ve araç değerler olmak üzere iki grupta toplanır. Araç değerler grubuna her türlü maddi tutkular, güç ve iktidar faktörleri ile vital vb. değerler girerken, amaç değerler grubuna ise sevgi, saygı, adalet ve hak duygusu, dürüstlük, inanç şeref ve benzeri değerler girer.⁹⁵ Amaç değerler tarih boyunca insanlığın inanıp benimsediği, yüceltip kutsallaştırdığı din, hukuk, aile, ahlak kavramları etrafında oluşan değerler ile halkı millet yapan ve tarih içerisinde ona kimlik kazandıran kültürel değerlerdir. Zaman akışı içinde bu sabit derlere ait bazı motifler değişse de öz itibariyle kendileri değişmezler. Araç değerler ise amaç değerleri elde etmek ve onları koruyabilmek için zaman ve zemine göre değişerek yerlerini yeni değerlere bırakan geçici değerlerdir.⁹⁶

Faaliyetlerinde sadece araç değerlerin etkili olması durumunda insanın hür bir şekilde hareket etme imkânı büyük ölçüde ortadan kalkar. Çünkü bu durumda insan davranışları genellikle tutkuların baskısı altında gerçekleşir. Tutkular, onu içinde bulunduğu şartlara göre davranmaya zorlar. Amaç değerler tarafından yönlendirilen insan faaliyetlerinde ise durum bu şekilde değildir. Bu değerlerin kontrolündeki insan davranışları hürdür. Çünkü davranışlar, içinde bulunulan şartlara göre değil büyük ölçüde amaç değerler tarafından yönlendirilir.⁹⁷

Davranışlarında yüksek değerlerin belirleyici olması durumunda insanın hürriyeti artar, araç değerlerin belirle-

---

⁹⁴ Fitrat ve hukukun gayesi hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Aşur, Muhammed b. Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çeviren: Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İstanbul 1988, s. 89-95.

⁹⁵ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 118-119; *Felsefeye Giriş*, s. 198.

⁹⁶ Kaya, Mahmut, "Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İstanbul 1991, 2-3.

⁹⁷ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 163.

mesi durumunda ise azalır. Ancak araç değerler de ihmal edilmemeli, dikkate alınmalıdır. Çünkü ölçülü bir hayat bu iki değer grubuna dayanır. Bunun için de araç değerler korunmalı ve gerçekleştirilmelidir. Ancak eğer insan hür olmak istiyorsa amaç değerlerin, araç değerleri belirlemesi ve kontrol etmesi gerekir. Tersine bir durum insan hürriyetini büyük ölçüde kısar veya ortadan kaldırır.⁹⁸

İnsanın disharmonik bir varlık olması onun davranışlarının hangi değer grubunun yönlendirmesi altına gireceğini önceden belirleyememektedir. Bu sebeple hukuk veya devlet, düzen fonksiyonunu gerçekleştirmek için değer duygusunun yerine geçmelidir.⁹⁹ Ancak her hukuk sisteminin veya devlet düzeninin hak, adalet, hürriyet, saygı ve sevgi gibi yüksek değerlere dayanması ve bunları gerçekleştirmeye çalışması gerekir.

İslam Dini'nin temel kaynaklarında, özellikle Kur'an-ı Kerim'de hukuk sistemi veya devlet düzeninin esas alması gereken amaç değerlere önemli atıflar yapılmaktadır. Şüphesiz değerler hiyerarşisinde Kur'an'da en yüksek değer, tevhit ilkesidir.¹⁰⁰ İnsanla ilgili bütün siyasetin başarısı, insanların vicdanından ve bilincinden kaynaklanan tevhit ilkesine bağlıdır. Hz. Peygamber'in bi'set'ten önceki dönemde farkında olduğu en önemli problem, bölünmüşlük olmuştur. Bu kadar çok sayıda tanrı olmamalıydı, böyle bir dinî bölünmüşlüğün sonucu olarak böylesine parçalanmış ve dağılmış bir toplum kabul edilemezdi. Şahadet getirmek sadece Allah'ın birliğini tasdik etmeyi değil, insanların da ontolojik birliğini kabul etmeyi gerektirir.¹⁰¹ Kur'an kişisel fikir ve görüşlerin ifade aracı olan gruplaşmaları yasaklamasa da¹⁰² birlikteliği

⁹⁸ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 104.

⁹⁹ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 4.

¹⁰⁰ 2. Bakara, 163, 165, 255; 3. Âli İmran, 2, 5, 6, 180; 112. İhlas, 1-4.

¹⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de insanın topraktan yaratıldığına sık sık atıfta bulunmaktadır (3. Âli İmrân, 59; 4. Nisa, 1; 6. En'am, 2,98; 7. A'raf, 189; 15. Hicr, 26; 18. Kehf, 37; 22. Hac, 5; 49. Hucurat, 10).

¹⁰² 3. Âli İmran, 159; 42. Şûrâ, 36-38.

bozacak katı hizipçiliği uygun görmez.¹⁰³ Siyasi gruplaşmalar toplumu bölmeyi hedef almayı birbirleriyle istişarede buldukları sürece, faydaya hizmet ederler. Çevresel değerler üzerinde çatışma ve farklılık toplumda temel bölünmelere giden çözümlere yol açmaz. Ancak çatışma, değer ilişkilerinin temelini sorguluyorsa ve temel değerlere saldırıyorsa olumsuz işlev görür. Dolayısıyla hukuk sistemi veya devlet düzeni toplum ve devlet birliğini bozacak oluşumlara karşı caydırıcı önlemler almalıdır. Mesela Kurân-ı Kerim’de en şiddetli cezaların devlete karşı isyan girişiminde bulunanlara uygulanacağı¹⁰⁴ bu durumun açık bir örneğini göstermektedir.

Kurân-ı Kerim’de en çok dikkati çeken yüksek değerlerden biri de insanın seçilmiş, üstün bir varlık olmasıdır.¹⁰⁵ Onun bu yüksek konumu her şeyden önce ilahi bir öz taşımış olmasından ve meleklerin secdesine mazhar olmasındandır.¹⁰⁶ Ayrıca Kurân-ı Kerim’deki emir ve yasaklara çerçevesinde oluşturulan İslam hukuk literatüründeki pek çok hüküm, insan değerinin ve şahsiyetinin üç boyutunu (maddî, manevî ve ekonomik) korumayı amaçlamaktadır.¹⁰⁷

Adalet Kurân-ı Kerim’de insanın bütün davranışlarında esas olması gereken yüksek bir değer¹⁰⁸ olarak nitelendirilmektedir. Kur’ân-ı Kerim tüm insanların birbirine karşı adil olmalarını istemektedir.¹⁰⁹

Kur’ân-ı Kerim’de tevhid ve sosyal adalet aynı paranın iki yüzü gibidir. Her biri diğerini içine almaktadır. Sosyal politikaların tekniğinde tevhit ilkesi en önemli hareket noktasıdır. Kur’an’ı Kerim’in servetin dağılımı hakkındaki emirleri

---

¹⁰³ 2. Bakara, 191, 193, 217.

¹⁰⁴ 5. Maide, 33.

¹⁰⁵ 2. Bakara, 30-34; 17. İsrâ, 70; 95. Tin, 94.

¹⁰⁶ 2. Bakara, 30-34; 17. İsrâ, 70; 38. Sad, 72; 95. Tin, 1-4.

¹⁰⁷ Mesela insan öldürme, yaralama, iftira, zina, başkasının malını haksız yere yeme vb. ile ilgili pek çok hüküm bildiren ayet bulunmaktadır (2. Bakara, 108, 178; 4. Nisa, 29; 5. Maide, 33, 38, 45; 24. Nur, 2, 4)

¹⁰⁸ 4. Nisa, 58, 135; 5. Maide, 8; 6. En’am, 117; 7. A’raf, 29; 16. Nahl, 90.

¹⁰⁹ 2. Bakara, 282; 4. Nisa, 58, 127; 7. A’raf, 29; 16. Nahl, 90; 42. Şûrâ, 17.

iki prensibe dayandırılabilir: Birinci prensip, gerek sermaye gerekse emek sahasında kimsenin kendi istihsal gücü ve kudretinden yani modern anlamda sahip olduğu faktörlerin verimliliğinden, daha çok veya daha az almaması gerekir. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda verdiklerinden daha çok alanları tehdit etmektedir.¹¹⁰ İkincisi; “servetin belli odaklarda toplanmaması” prensibidir. Bu prensip Kur'ân-ı Kerîm'de: “Tâ ki mallar yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın”¹¹¹ şeklinde ifade edilmiştir. Ekonomik kaynakların hem ülke içi hem de uluslar arası alanda adaletsiz bir şekilde dağıtımı günümüzde ülke içi ve uluslar arası barışı tehdit eden en önemli etkenlerden biridir. Yoksulluk denizinde zenginlik adalarının oluşmasına izin veren ve bu konuda duyarsız kalan ulus içi ve uluslar arası hukuki ve ekonomik yapılanmalar, dünya barışını tehdit eden terör ve huzursuzluk ortamının doğmasının en önemli nedenleridir.

Kur'ân-ı Kerîm, insan faaliyetlerinin gerçekleşmesinde araç değerlere de önem vermektedir. Biyopsişik bir varlık olan insan için elbette araç değerler de çekicidir.¹¹² Ancak araç değerlerin bir ölçü ve dengede tutulması gerçekleşmelerinin yüksek değerlerin kontrolü ve yönetimi altına alınması esas olmalıdır.¹¹³

Sonuç

Herhangi bir varlık hakkında düzenlemeler yaparken öncelikle onun tabii özellikleri dikkate alınmalıdır. Özellikle yaratılış itibarıyla diğer bütün canlılardan farklı olan insanla ilgili hukukî düzenlemelerde onun antropolojik özelliklerinin bilinmesi ve göz önüne alınması oldukça önemlidir.

Fıkıhın birinci derecede kaynağı/delili olan Kur'ân'-Kerîm'de insanın antropolojik özelliklerine pek çok atıf yapılmaktadır. Kur'ân'-Kerîm'de insanın bu antropolojik özellikleri açıkça görülmektedir.

¹¹⁰ 2. Bakara, 188; 11. Hüd, 85; 26. Şuarâ, 183; 83. Mutaffifin, 1-4.

¹¹¹ 59. Haşr, 7

¹¹² 3. Ali İmran, 14; 75. Kıyamet, 20, 21.

¹¹³ 2. Bakara, 60, 168, 172; 5. Maide, 88; 28. Kasas, 77.

İnsan çalışan bir varlıktır. Çalışmasının düzenli bir süreklilik kazanması hukukun kontrolü altında bir devletin varlığına bağlıdır.

İnsan zamanın bütün boyutlarına –geçmiş, şimdi, gelecek- aynı anda nüfuz eden ve onları birlikte değerlendiren tarihî bir varlıktır. İnsan hayatında siyasal ve sosyal, radikal kırılma ve kopmalar olamaması için geçmiş ve gelecek bağlamında sürekliliği sağlayan hukuk ve devlet düzenine ihtiyaç vardır.

Ebedilik özlemi insanın en önemli özelliklerindedir. Bu özlem insanda din duygusu tarafından tatmin edilmektedir. Ruhun ölmezliğine ve ahrete olan inanç bu dünya hayatında insan davranışlarının hukuka uygunluğu ve disipline edilmesi açısından önemli bir motivasyondur.

İnsan hayatının geçmiş-gelecek bağlamında sürekliliği tek bir bireyin şahsında mümkün değildir. Bu süreklilik ancak insanın kural koyma, kurum oluşturma ve devlet kurma özellikleriyle sağlanır. Çünkü bunlar insanlar arasındaki ilişkileri düzenlerler ve bir insan ömrünü aşan sürekliliğe sahiptirler.

İnsan için en yüksek değerlerden biri olan hürriyet, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerindedir. İnsan bu özelliği sayesinde hiçbir etki ve tahakküm altında kalmadan fiillerini gerçekleştirir ve kendi geleceği hakkında karar verir. Bu özelliği sayesinde insan hem hukukun öznesi hem de konusudur.

İnsan değer oluşturan ve değerlere sahip olan bir varlıktır. İnsan şahsiyeti ve zihniyeti sahip olduğu değerler etrafında şekillenir. Sahip olduğu değerler bütünlüğü içerisinde kendisiyle uyumlu ve tutarlı olan insan, şüphesiz dış dünya ile de uyumludur. Böyle bir insan dikey ve yatay bütün ilişkilerinde ve oluşturacağı bütün kurumlarda –başta hukuk ve devlet- esas alacağı değerlere sahiptir. Temelde aşkın alandan gelen değerler reel dünyada gerçekleştirirler ve insana yön ve istikamet verirler.

Kur'ân-ı Kerîm'de de vurgulanani insanın antropolojik özelliklerinin dikkate alınmasıyla yapılacak hukukî düzenlemelerde insan, üzerinde bir baskı ve ağırılık hissetmeden ve kendi fitratına uygun bir hayat serüveni sergileyecektir.